

12. A magánáhitat szentképei³¹⁴

A nyomtatás elterjedésével felvirágzott a hitbuzgalmi célokat szolgáló képek gyártása, terjesztése és kultusza. A nyomtatott kép ezúton eljutott az írástudatlan tömegekhez. Ennek a jelenségnek az informatív jellege, a köznépre gyakorolt hatása ma már felbecsülhetetlen.³¹⁵

Az 1545–1563 között üléselő tridenti zsinat külön foglalkozott a képek és ereklyék tiszteletével, és meghatározta a képek kultuszának kereteit. A reformáció idejében a hitbuzgóság mellett további funkciókkal bírtak ezeket a kiadványok, mint amilyen a képellenes mozgalomak idején a magánszférába behatoló, a képek révén is terjedő propagandáé volt.³¹⁶

A magyar nyelvterületen a 16. századtól adatolt a fametszők tevékenykedése, 17. századtól megjelennek a rézmetszetek is. A dúcokat, amelyeket a metszők elkészítettek, gyakran árusították, cserélték, szállították, terjesztették, ezért egy-egy adott illusztráció vándorlása is nyomon követhető.³¹⁷

A kis méretű szentképek búcsújáróhelyeken váltak leginkább hozzáférhetővé. Ezeket búcsúfiaként vitték haza a zarándokok. A képek erejét több módszerrel igyekeztek biztosítani: megáldatták őket, vagy az eredeti kegyképhez érintették.³¹⁸ A vásárok további jó alkalmát jelentették a kis méretű szentképek beszerzésének. Ezeken a vásárokon messziről érkezett képkereskedők kínálták a termékeiket: szentképeket, képekkel illusztrált énekesfüzeteket, vallásos ponyvairodalmat.³¹⁹ Egy ilyen képkereskedőt ábrázol az augsburgi Martin Engelbrecht egy 1730-ban készült metszete is, amelyen a képáros a saját ruhájára aggatva kínálta az elárúsítandó képeket.³²⁰

A barokk korban általános szokás lehetett a szentképek ajándékozása. Eszterházi Pál beszámol arról, hogy kisgyerekként hogyan kapott ajándékba szentképet. Későbbi adataink szerint névnap ajándékként is adtak szentképet. Ilyenkor pár sort írtak a hátára, mint azon a képen is, amelyet ugyancsak az említett Eszterházi Pál kapott feleségétől 1669-ben.³²¹ De Cserei Mihály is arról számolt be, hogy képet, olvasót, könyvecskét kapott ajándékba a csíksomlyói szerzetesektől látogatásuk alkalmával.³²²

³¹⁴ A fejezet az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja keretében készült.

³¹⁵ Szilárdfy 1984: 11.

³¹⁶ Uo.

³¹⁷ Lengyel 2006: 211.

³¹⁸ Szilárdfy 1984: 12.

³¹⁹ Szilárdfy 1984: 14.

³²⁰ Uo.

³²¹ Szilárdfy 1984: 15.

³²² Uo.

A szentképek oktatási-nevelési célzatú alkalmazása is elterjedt volt már a 18. században. Számos jezsuita kollégium, iskola, Mária-kongregáció adott ajándékba a tanulóknak szentképeket.³²³ A laikus hívekből szerveződő jámbor társulatok a tagfelvétel alkalmával adtak többnyire az új tagoknak szentképet, illetve névre szóló emléklapot is osztogattak már a 18. századtól. Ezeknek sorsa feltehetően ugyanaz lehetett, mint a többi szentképé: a nagyobb méretű képeket a lakások falán helyezték el, a kisebbeket imádságos könyvekben őrizték.³²⁴

A népi gyógyászatban is szerepet kaptak a barokk kortól a szenteket ábrázoló képek, illusztrációk. Tudjuk, hogy a jezsuita betegápolók képekkel népszerűsítették saját szentjeiket.³²⁵ 1738-ban Steinhausen hadi tiszt, miután orvosai nem tudták kezelni, a papot hívatta. A jezsuita pap hívta fel a figyelmét a kolozsvári könnyező kép csodatevő erejére, és buzdította, hogy hozzá fohászkodjon. A tiszt meggyógyult, a történetét feljegyzeték a jezsuiták által kiadott mirákulumos könyvbe.³²⁶ Olykor a szentek képeit, mint amulettet hordták maguknál a hívek. Loyolai Szent Ignác képéről 1688-ban például úgy tartották, hogy beteges képzelődések és rémlátások ellen hatásos.

Hasonló ehhez az a beszámoló, amely arról ad hírt, hogy Gróf Mikes Istvánnénak 1770-ben a mellei fájtak, és gyógyulása érdekében egy kegykép erejéhez folyamodott. Elkészíttette ugyanis a kolozsvári könnyező kép két másolatát, amelyeket az eredetihez érintettek, és ezeket éjjelre a melleire tette. A beszámoló szerint az egyik kép alvás közben leesett, és reggelre csak az a melle volt gyógyult, amelyiken megmaradt a kép. Az asszony ezért rátette még egyszer a másik mellére a képet, és az is meggyógyult. Ezt a történetet is a kolozsvári kegykép kapcsán kiadott mirákulumos könyvbe illesztették be a jezsuita szerzők.³²⁷

A történet fontos korabeli képzetekre, meggyőződésekre mutat rá. Számszerű adataink nincsenek, ezért közvetlenül nem tudjuk számszerűen megállapítani, mennyire lehetett általános ez a viselkedés, hiszen ebben a kötetben sincsen több konkrét példa a kegykép másolatának rátételére a beteg testrésze. Ám más forrásból, más képekkel kapcsolatosan tudjuk, hogy nem volt egyedülálló eljárás a barokk korszak idején. Loyolai Szent Ignác képét a szülési fájdalmak enyhítésében is hatásosnak vélték, miután a szent ereklyéjéhez érintették. Xavéri Szent Ferenc képét fájós lábra tették.³²⁸

De nem is az a meghatározó mozzanat, hogy hány hasonló leírást találunk a kolozsvári mirákulumos könyvben, hanem inkább az, hogy ehhez a gondolathoz hogyan viszonyulnak a szereplők: hogyan viszonyul hozzá a történet főszereplője és hogyan viszonyul hozzá az, aki lejegyzi a történetet, és a könyvet kiadja. A történet főszereplője az elbeszélés szerint nem kételkedett a gyógyítási módszer sikerességében, azaz elképzelhetőnek

³²³ Szilárdfy 1984: 18–19.

³²⁴ Szilárdfy 1984: 21.

³²⁵ Szilárdfy 1984: 21.

³²⁶ *A' Kolozsvári könnyező Szűznek historiája....* é.n. 118–119.

³²⁷ *A' Kolozsvári könnyező Szűznek historiája....* é.n. 159.

³²⁸ Szilárdfy 1984: 21.

tarthatta, hogy a képek érintése gyógyító hatású. Aki a történetet közreadta, nem kérdőjelezte meg a gyógyítás hatékonyságát, sőt, azért adta közre, hogy másokkal is ismertesse azt. Maga a történet azokkal a történetekkel rokonítható, amelyekben a másolatnak az eredetivel történt érintéséről számolnak be. A kortársak hittek abban, hogy maga a kép birtokolja azt az erőt, amelyet a képen ábrázolt személynek tulajdonítottak, illetve, hogy ez az erő továbbadható érintés útján.

Az eljárás nem lehetett túl olcsó, hiszen a betegek két másolatot is kellett készíttetnie a kegyképről, és azokat el kellett vitetnie az eredetihez, hogy az érintés révén az erejét biztosítsák. Mindez csakis egy módosabb személy számára volt lehetséges. A szövegből ismert grófnő ezt megtehetette, és elő is készítette a gyógyuláshoz szükséges tárgyakat, és igyekezett azokat alkalmazni.

A történet legizgalmasabb része a félsiker leírása. Alvás közben az egyik kép lecsúszott a beteg testrészeiről. A másik kép ereje nem volt elégséges a két testrész meggyógyításához, hiszen, mint kiderült, az érintés garantálta a gyógyulást. A két rendbéli érintés: először, amikor a másolt képeket az eredeti kegyképhez érintették, másodszer pedig, amikor az így mágiikus erővel felruházottnak tekintett másolatot a beteg testrészre helyezték.

De a pestis ellen is hatásosnak tartották a képeket. Feljegyezték, hogy 1710-ben Kolozsváron Kisasszony napján körbehordozták a Szűz Mária korábban könnyező kegyképét. A feljegyzés szerint azon a napon senki nem pusztult el pestistben, és a következő napokban lassan megszűnt a pestis pusztítása.³²⁹ Ugyancsak Kolozsváron 1739-ben Endes Péter nemzeti úr egész családját azért menekült meg a pestistől, mert a Szűz Mária kegykép előtt esedeztek.³³⁰

További jelentős kutatási irányzat az, amelyet Szilárdfy Zoltán kezdeményezett, és amely a magánáhitat képeinek katalógusban történő bemutatását célozta. A kezdeményezés ráirányította a figyelmet egy addig kevésbé tárgyalt műfajra és megközelítési módra.³³¹

Később Tüskés Gábor és Knapp Éva foglalkozott a kisgrafikákkal, vizsgálva a műfaj 17–18. századi kialakulását és elterjedését. A szerzők az irodalom és a képzőművészet kapcsolatrendszerének egyik kevésbé látványos, de izgalmas területének nevezik a szélesebb rétegeknek szánt irodalom és a sokszorosított grafika találkozását.³³² Abból indulnak ki, hogy a sokszorosított grafikai technikák, a fa és rézmetszetek a 15. századtól terjedtek el. Ezzel, mint tudjuk, lehetővé vált a művészeti alkotások eljuttatása a széles tömegekhez. A 16. században elkezdődött ezeknek az illusztrációknak a nyomtatott szövegekbe való ágyazása. Nemcsak a vallásos irodalom, hanem a tudományos ismeretterjesztés is felhasználta ezeket a lehetőségeket. Az olvasóközönség számának megnövekedése további ösztönzést jelentett a grafikai műfaj számára. Hamarosan az új eszmék terjesztésének is eszközévé vált, ugyanakkor egy-egy kultusz terjesztésében is jelentős szerepe lehetett

³²⁹ Uo. 76–77.

³³⁰ Uo. 124–125.

³³¹ Szilárdfy 1995, 1997.

³³² Knapp–Tüskés 2004: 7.

egy-egy illusztrált kiadványnak.³³³ A kutatók vizsgálták az emblematika, a mirákulumos könyvek, a társulati kiadványok, a prédikáció, a meditáció, a vallásos ponyvairadalom, a szentek életrajzainak kiadványait, ezeken belül olyan grafikai műfajokat, mint az illusztráció, címlapdísz, emblémakép, díszcímlap, a kis szentkép, az egylapos fametszet.³³⁴

A fametszettel illusztrált nyomtatványok tipológiáját Knapp – Tüskés a következőképpen határozza meg:

1. Énekesfüzetek, imádságosfüzetek és históriásfüzetek címlap-illusztrációi

A budai, pozsonyi, váci, soproni, pesti, mosonmagyaróvári, besztecerbányai, szakolcai nyomdánál készült nagyszámú füzet tartalmaz ilyen típusú fametszeteket.³³⁵

2. Képes naptárak

A pozsonyi és pesti nyomdák készítették elsőként, nagy számban. Átlagosan 15-20 kép került egy-egy naptárba a címlapon és a hónapképeken kívül. Tematikájuk változatos: történeti témák, a népelet egyes jelenetei, egzotikus motívumok, aktuális események, betyártörténetek, vallásos ábrázolások. Ezek a képek az eladhatóságot voltak hivatottak növelni.³³⁶

3. Egylapos nyomtatványok.

3. a.) Kis szentképek

A legnagyobb számban készültek, réz- és fametszetekként egyaránt. Külön csoportot képeznek a búcsús képek. Ezek bemutatják a búcsújáró hely kegyképét, esetleg környezetét és a hozzá fűződő eredetlegendát.³³⁷

3. b.) Imalapok illusztrációi.

A 19. század második és harmadik harmadában volt a virágkoruk. A kép általában a szöveg központi motívumához kapcsolódott: Krisztus, Mária, szentek. A kép a szöveg között vagy a közepén található.

3. c.) Illusztrált házi áldások.

Általában két hasámban szedett szöveggel találkozunk, a kép és a szöveg nagyjából ugyanakkora területet foglalnak el. Apróbb képek is találhatóak rajtuk, amelyek keretezik két, három vagy négy oldalról a szöveget. Az egyes, egymástól távol eső nyomdák hasonló sémát használtak.³³⁸

3. d.) Égi levelek.

A német nyelvterületről terjedtek el Magyarországon, és mind illusztrált, mind illusztráció nélküli formában ismertek. Általában elmondják, hogy az eredeti levelet egy égi közvetítő, például Szent Mihály arkangyal küldte, hogy ez hol található. A kép a szentet ábrázolja, amint legyőzi a gonoszt, a szöveg erkölcsi és vallási előírásokra hívja fel a figyelt-

³³³ Uo.

³³⁴ Knapp–Tüskés 2004: 10.

³³⁵ Knapp–Tüskés 2004: 224.

³³⁶ Knapp–Tüskés 2004: 225.

³³⁷ Uo.

³³⁸ Knapp–Tüskés 2004: 225–226.

met. A szöveg oltalmat ígér azoknak, akik maguknál hordják vagy a házukban helyezik el ezt a kiadványt és elmondják ehhez a megfelelő imádságokat.³³⁹

Az erdélyi szélesebb társadalmi rétegek igényeit a sokszorosított grafika iránt nem a nagy kiadók és nyomdák, hanem a román paraszti fametszők elégítették ki. Erről nyújt rövid áttekintést Knapp Éva – Tüskés Gábor szerzőpáros.³⁴⁰ A továbbiakban ezt az áttekintést követjük.

A 17. század végére tehető az erdélyi paraszti fametszés elterjedése. A legrégebbi lap, amelyet ma ismerünk, 1700-ban készült. A fametszés kezdetei és az üvegfestés kezdetei azonos időszakra tehetőek, és indítékuk ugyanabban a körülményben keresendő: a füzemikolai kép 1699-ben történt könnyezése tekinthető az elindítójuknak. Az erdélyi paraszti fametszés egyik legfontosabb központja a Kolozsvártól mintegy 40 km-re található Hesdát volt, bár a környező falvakban is számos mester élt. Ezek fametsző céhhé alakultak, egyeztetett árakat alkalmaztak.³⁴¹

A fametszés technikáját 1930-ban rekonstruálták a még élő leszármazottak beszámolóinak alapján. A metszéshez szükséges dűcot vadalma- vagy vadkörtefából készítették, majd ezeket trágyalében pácolták. Vízen és keserűsóban oldott fenyőkoromból készült a festék, ezt ecset segítségével horták fel a dűcokra. Ezt követően a papírt a dűcra tették és sűrű kefével többször végigsimították. A levonatokat földön kiterítve vagy zsinegekre akasztva szárították. Száradás után kézzel színezték. Vándorkereskedők árusították őket, 2-4 krajcárt kértek az egy krajcárért vásárolt lapokért. Keret nélkül árulták őket, a lakásokban ragasztóval vagy szegekkel erősítették a falra őket. Nemcsak a lakószobákban, hanem ezeken kívül, istállókban, útmenti kereszteken is helyet kaphattak. Többnyire vallásos témákat ábrázoltak, de fenmaradt pár világi tematikájú lap is, amelyek madarakat, aktuális történeteket, történelmi mozzanatok, mitológiai jeleneteket örökítenek meg.³⁴²

Kulcsszavak

kegykép, magánáhitat, szentkép, paraszti fametszés

³³⁹ Knapp–Tüskés 2004: 226.

³⁴⁰ Knapp–Tüskés 2004: 226–239.

³⁴¹ Knapp–Tüskés 2004: 228.

³⁴² Knapp–Tüskés 2004: 228–229.

Szakirodalom

é. n. *A' Kolosvári könyvező Szűznek historiája. Irattatott az ott lévő JÉSZUS Társaság-béli Szerzetesek által Most pedig Azon szentséges Szűz tiszteletinek gyarapodására, és Ájtatosinak lelki vigasztalásokra megszaporitván újra Nyomtattott.*

Kolosvárt

KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor

2004 *Populáris grafika a 17–18. században.* Balassi Kiadó, Budapest

LENGYEL Ágnes

2006 A 19. század második felében megjelent vallásos ponyvanyomtatványok illusztrációi.

In: BARNA Gábor (szerk.): *Kép, képmás, kultusz.* Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 211–218.

SZILÁRDFY Zoltán

1984 *Barokk szentképek Magyarországon.* Corvina Kiadó, Budapest

1995 *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század.* (Devotio Hungarorum, 2.) Néprajzi Tanszék, Szeged

1997 *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből II. 19–20. század.* (Devotio Hungarorum, 4.) Néprajzi Tanszék, Szeged